

Ale nejen to: díky zázraku slova víme asi lépe než ostatní živočišné, že toho ve skutečnosti víme velmi málo, totiž že existuje tajemství. Tváří v tvář tomuto tajemství - a cítíme zároveň onu pro nás téměř konstitutivní moc slova - pokoušíme se od nepaněti oslovit to, co je nám tímto tajemstvím zahaleno, a svým slovem to ovlivnit. Jako věřící se modlíme k Bohu, jako magici vyvoláváme či zaklínáme duchy a zkoušíme tak svým slovem zasahovat do přírodních i lidských dějů, jako příslušníci novověké civilizace - ať už věřící, či nevěřící - skládáme ze svých slov vědecké teorie a politické ideologie, jimiž čelíme - tu úspěšně a tu neúspěšně - tajemnému běhu světa a jimiž tento běh - tu úspěšně a tu neúspěšně - ovlivňujeme.

Čili: ať už si to uvědomujeme či nikoliv, ať už si to vysvětlujeme jakkoliv, jedno se zdá být zřejmé: že na světo-
dějnou moc svého slova odvždycky - a v jistém smyslu právem - věříme.

Proč říkám "právem"?

Je opravdu lidské slovo tak mocné, že může měnit svět a ovlivňovat dějiny? A pokud někdy tak mocné bylo, platí to o něm i dnes?

Žijete v zemi, kde je velká svoboda slova. Té svobody může užívat kdokdo ke kdečemu, aniž si toho musí nevyhnutelně ostatní všimnout, natož se tím zabývat. Může se vám tudíž zdát, že význam slova přeceňují prostě proto, že žijí v zemi, kde se za slova stále ještě zavírá do vězení.

Ano, žijí v zemi, kde jsou váha a radioaktivní záření slova denně stvrzovány sankcemi, které svobodné slovo na sebe přivolává. Nedávno si celý svět připomínal dvousté výročí Velké francouzské revoluce, a tím jsme si museli vzpomenout i na slavnou Deklaraci práv člověka a občana, deklaraci, v níž se praví, že každý občan má právo vlastnit tiskárnu. V týchž dnech, tedy dvě stě let po této deklaraci, byl můj přítel František Stárek odsouzen na dva a půl roku do vězení

za to, že vyráběl nezávislý kulturní časopis Vokno - nikoli snad v soukromé tiskárně, ale na skřípajícím předpotopním cyklostylu! Krátce předtím byl můj přítel Ivan Jirous odsouzen k osmnácti měsícům vězení za to, že na psacím stroji vykřikl to, co každý ví: že v naší zemi bylo mnoho justičních vražd a že i dnes může být nespravedlivě uvězněný člověk ve vězení utýrán. Můj přítel Petr Cibulka je ve vězení za to, že šířil samizdatově vydané texty a nahrávky nekonformních zpěváků a skupin. Ano, to všechno je pravda. Žijú skutečně v zemi, kde sjezd spisovatelů nebo nějaký projev na něm může otřást systémem. Umíte si představit něco podobného ve Spolkové republice Německo? Ano, žijú v zemi, kterou před jednadvaceti lety otřásl text mého přítele Ludvíka Vaculíka, který se jmenoval - jakoby proto, aby potvrdil mé vývody o moci slova - "2000 slov"; tento text, mimo jiné, sloužil jako jeden z důvodů k tomu, aby jisté noci přepadlo naši zemi pět cizích armád. A není vůbec náhoda, že ve chvíli, kdy toto píše, otřásá zdejším režimem jedna stránka textu nazvaná - jakoby opět na ilustraci toho, co tu říkám - "Několik vět". Ano, žijí opravdu v systému, kde slovo může otřást všemi mocenskými aparáty, kde slovo může mít větší sílu než deset divizí, kde pravdivé slovo Solženicynovo bylo pocítěno jako cosi tak nebezpečného, že bylo třeba jeho autora násilím vsadit do letadla a vyvézt. Ano, žijú tam, kde slovo Solidarita bylo schopno otřást celým mocenským blokem.

To všechno je pravda, bylo o tom už hodně napsáno a mluvil o tom už na tomto místě můj vzácný předchůdce Lev Kopelev.

Mně teď ale běží o něco trochu jiného. Nechci mluvit jen o neuvěřitelné váze, kterou nabývá slovo v totalitních poměrech, nechci ilustrovat tajemnou moc slova jen tím, že jsou země, v nichž může několik slov vážit víc než jinde celý vlak dynamitu.

Chci mluvit obecněji a pohlédnout na své téma v jeho širších a rozporuplnějších souvislostech.

Žijeme ve světě, v němž je možné, aby na občana Velké Británie kdosi mocný z úplně jiné země zcela veřejně a bezostyšně namířil smrtící šíp jen proto, že dotyčný napsal určitou knihu. Ten mocný člověk to udělal údajně jménem miliardy svých souvěrců. Ale nejen to: v tomto světě je možné, aby se určitá - doufejme, že jen malá - část této miliardy s vynesným rozsudkem identifikovala.

Co to je? Co to znamená? Je to jen mrazivý závan fanatismu, podivně ožívajícího v době různých helsinských konferencí a podivně oživaného dosti drtivými důsledky dosti drtivé expanze evropanství do světů, které o dovoz cizí civilizace původně nestály a kterým nakonec tento dvojsmyslný dovoz způsobil stamiliardové a nikdy nesplacitelné dluhy?

Zajisté, to všechno to samozřejmě je.

Ale je to i cosi víc: je to symbol.

Symbol záhadné mnohoznačnosti, kterou ona velká moc slova má.

Ano, moc slova není jednoznačná a přehledná. Není to jen osvobodivá moc slova Walšova nebo varovná moc slova Sacharovova, není to jen moc - zřejmě nesmyslně vyložené - knížky Rushdieho.

Vedle slova Rushdieho tu je totiž i slovo Chemejního. Vedle slova elektrizujícího společnost svou svobodou a pravdivostí je tu i slovo hypnotizující, šálivé, fanatizující, zběsilé, podvodné, nebezpečné, smrtelné. Slovo - šíp.

Myslím, že nemusím právě vám obsáhle vykládat o černé magii některých slov, protože jste na vlastní kůži v poměrně nedávné době zažili, k jak nevýslovným dějinným hrůzám může za určité politické a sociální konstelace vést hypnoticky uhrančivé a zároveň neskutečně šílené slovo jednoho průměrného maloměšťáka. Nechápu sice, čím mohl část vašich otců a matek uhranout, ale zároveň chápu, že to muselo být

cośi velice sugestivního a velice zákeřného, když to bylo schopno, být jen na krátkou chvíli, uhranout i onoho velkého ducha, který dal tak nový a pronikavý smysl slovům "das Sein", "das Da-Sein" a "die Existenz".

Co chci říct: slovo je úkaz tajemný, mnohoznačný, ambivalentní, zrádný. Může být paprskem světla v říši tmy, jak kdysi nazval Běliniskij Ostrevského Bouři, ale může být i surtonosným šípem. A co je nejhorší: může být chvíli tím a chvíli oním, může být dokonce obojím současně!

Jaké bylo vlastně slovo Leninovo? Osuvobozující, nebo naopak šálivé, nebespečné a posléze sotročující? Hájení o dějiny komunismu se o to dodnes vášnivě přou a stejně ještě dlouho přít budou. Já osobně jsem si na tomto slově všiml hlavně toho, že bylo trvale vteklé.

Jaké bylo vlastně slovo Marxovo? Vrhlo světlo na celou jednu skrytou rovinu společenských mechanismů, anebo to byl jen nenápadný prazárodek všech pozdějších strašných Gulagů? Nevím, nejspíš asi obojím současně.

A co slovo Kennedyovo? Odkrylo tajný kosmos lidské duše, anebo to byl jen zárodek iluze, kterou se dnes omamuje polovina Spojených států amerických, totiž že se lze zbavit svých trápení a svých vin tím, že jejich břímě odložíme do interpretace dobře zaplaceného odborníka?

Ale šel bych ještě dál a ptal bych se ještě provokativněji: jaké bylo vlastně slovo Kristovo? Byl to začátek dějin spásy a jeden z nejmočnějších kulturotvorných impulsů v dějinách světa - anebo to byl duchovní prazárodek křesťanských tažení, inkvizicí, hubení amerických kultur a posléze celé té rozporuplné expense bílé rasy, která způsobila tolik tragédií, včetně té, že dnes největší část lidského světa spadá do smutné katagorie světa prý až třetího? Já si pořád myslím, že to bylo spíš to první, ale nemohu zároveň ignorovat stohy knih, které dokazují, že i v tom nejčistším raném křesťanství bylo už nevědomě zakódováno cośi,

co na pozadí souhry tisíce jiných okolností, včetně relativní trvalosti lidské povahy, mohlo určitým způsobem duchovně otevřít prostor i oněm hrůzám, o nichž jsem se zmínil.

Slova mají také své dějiny.

Byly například doby, kdy slovo socialismus bylo pro celé generace ponižených a utlačených magnetickým synonymem spravedlivějšího světa a kdy pro ideál, tímto slovem vyjadřovaný, byli lidé schopni obětovat dlouhá léta života a třeba i život sám. Nevím, jak va vaší zemi, ale v mé vlasti se z téhož slova - tedy ze slova socialismus - stal už dávno docela obyčejný pendrek, kterým od rána do večera tlučou po zádech všechny své svobodomyšlné spoluobčany jacísi zbohatlí a v nic nevěřící byrokrati, nazývajíce je "nepřáteli socialismu" a "antisocialistickými silami". Skutečně: v mé zemi to slovo je už dávno bohapustým zaříkadlem, kterému je nejlépe se vyhnout, nechce-li se člověk stát podezřelý. Byl jsem nedávno na jedné docela spontánní a žádnými disidenty neorganizované manifestaci, protestující proti výprodeji nejkrásnějších částí Prahy nějakým australským milionářům. A když tam jeden řečník, bouřlivě proti tomuto projektu vystupující, chtěl posílit svůj apel na vládu zdůrazněním, že za záchranu svého domova bojuje ve jménu socialismu, začal se shromážděný dav smát. Ne proto, že by byl proti sociálně spravedlivému společenskému pořádku. Ale prostě proto, že uslyšel slovo, kterým se po dlouhá léta a ve všech možných i nemožných souvislostech zaklíná režim, který dokáže lidi jen manipulovat a ponižovat.

Podivné osudy mohou mít slova! Tentýž druh svobodomyšlných a statečných lidí může být jednou uvrhován do žalářů proto, že nějaké slovo pro něj něco znamená, a podruhé proto, že pro něj totéž slovo už nic neznámá, neboť se ze symbolu lepšího světa změnilo v jazykové zaklínadlo přihlouplého diktátora.

Žádné slovo - aspoň v onom poněkud metaforickém smyslu, v jakém tu slovo "slovo" používám - neobsahuje jen to, co mu přisuzuje etymologický slovník. Každé v sobě obsahuje i osobu, která ho vyslovuje, situaci, v níž ho vyslovuje, a důvod, proč ho vyslovuje. Totéž slovo může jednou zářit velkou nadějí, podruhé vysílat jen paprsky smrti. Totéž slovo může být jednou pravdivé a jednou lživé, jednou ozlňující a jednou šálivé, jednou může otevírat nádherné perspektivy a jednou může jen pokládat na zem kolejnice, vedoucí do celých souostroví koncentračních táborů. Totéž slovo může být jednou stavebním kamenem míru a jindy může každá jeho hláska dunět ozvěnou kulometů.

Gorbačov chce zachránit socialismus zavedením trhu a svobody slova, Li Pcheng zachraňuje socialismus masakrováním studentů a Ceaușescu zbuldozerizováním svého národa. Co to slovo vlastně znamená v ústech jednoho a v ústech druhých dvou? Co je to za mysteriózní věc, která je tu tak různými způsoby zachraňována?

Zmínil jsem se o francouzské revoluci a o té krásné deklaraci, která jí provázela. Tu deklaraci podepsal pán, který byl jednou z prvních osob, jež byly jménem tohoto nádherně humánního textu popraveny. A po něm to byly stovky a snad tisíce dalších. Volnost, rovnost, bratrství - jak nádherná slova! A jak děsivé může být to, co znamenají: volnost rozepnuté košile před popravou, rovnost v rychlosti, s níž padá na krk gilotina, bratrství v jakémsi podezřelém nebi, kde vládne Nejvyšší Bytost!

Celým světem dnes zní nádherně nadějně slovo "perestrojka". Všichni věříme, že se za tím slovem skrývá naděje pro Evropu a celý svět.

A přesto - přiznávám se - se občas chvěji strachem, aby se to slovo nestalo zase jen novým zaříkadlem, aby se nakonec nezměnilo zase jen v pendrek, kterým nás někdo tluče. Nemyslím teď na svou vlast, kde to slovo má v ústech jejích vládců asi takový význam, jako slovo "náš mocnář" v ústech Josefa Švejka. Myslím na něco jiného: totiž na to, že i

onen statečný muž, který dnes sídlí v Kremlu, vysílá občas - a možná jen ze zoufalství - na stávkující dělníky nebo na bouřící se národy či národnostní menšiny nebo na příliš neobvyklé názorové menšiny obvinění, že ohrožují perestrojku. Chápu ho, splnit ten gigantický úkol, který si předsevzal, je nesmírně těžké, všechno to visí na vlásku a téměř cokoliv může asi opravdu ten vlásek přetrhnout a všichni pak budeme padat do propasti. Ale přesto si říkám: nejsou v tomhle "novém myšlení" povážlivé relikty myšlení starého? Nezaznívá tu ozvěna dávných myšlenkových stereotypů a mocensko-jazykových rituálů? Nezačíná se slovo perestrojka už tu a tam trochu podobat slovu socialismus, zvláště když je jím občas nenápadně uhozen po hlavě týž člověk, který byl tak dlouho a tak nespravedlivě bit slovem socialismus?

Vaše země vnesla do moderních evropských dějin velký vklad: první vlnu détente, svou známou Ost-politik.

Ale i tohle slovo dokázalo být leckdy pěkně dvojsmyslné. Znamenalo samozřejmě první záblesk naděje na Evropu bez studené války a železné opony; zároveň však - bohužel - nejednou znamenalo i rezignaci na svobodu, a tím na základní předpoklad každého skutečného míru: mám stále ještě v paměti, jak se mi počátkem sedmdesátých let leckteří mí západoněmečtí kolegové a přátelé vyhýbali z obavy, že by jakýmkoli kontaktem se mnou, kterého nemá zdejší vláda v lásce, mohli tuto vládu zbytečně provokovat, a tím křehké základy rodící se détente ohrožovat. Nemluvím o tom samozřejmě kvůli sobě jako takovému, a už vůbec ne proto, že bych se litoval. Vždyť já už tehdy litoval spíš je, než sebe, protože jsem to nebyl já, ale oni, kdo se dobrovolně vzdával své svobody. Zmiňuji se o tom proto, abych jen z jiné strany znovu osvětlil, jak snadno se může dobře míněná věc změnit ve zradu svého vlastního dobrého úmyslu - a to opět jen skrze slovo, jehož smysl nebyl zřejmě dost bedlivě střežen. Taková věc

se může stát velmi snadno, člověk si toho téměř nevšimne, stane se to nenápadně, tiše, pokradmu - a když to nakonec člověk zjistí, zbývá mu už jen jediná možnost: pozdní údiv.

Jenomže to je přesně onen ďábelský způsob, jímž nás dokážou slova zrazovat, nejsme-li při jejich užívání trvale obezřetní. A často - bohužel - i docela malá a jen chvilková ztráta obezřetnosti může mít tragické a neodčinitelné následky. Následky dalekosáhle překračující nehmotný svět pouhých slov a dalekosáhle vstupující do světa až po čertech hmotného.

Dostávám se konečně ke krásnému slovu mír.

Čtyřicet let ho čtu v naší zemi na každé střeše a v každém výkladu. Čtyřicet let jsem, tak jako všichni mí spoluobčané, vychováván k alergii na toto krásné slovo, protože vím, co čtyřicet let znamená: mohutné a stále mohutnější armády jakožto údajnou záštitu míru.

Navzdory tomuto dlouhému procesu systematického vyprázdňování slova mír; ba víc než jen vyprázdňování: jeho naplňování právě opačným významem, než jaký podle slovníku má; navzdory tomu všemu se podařilo několika donkichotům z Charty 77 a několika jejich mladším kolegům z Nezávislého mírového sdružení toto slovo rehabilitovat a vrátit mu jeho původní smysl. Museli ovšem tuto sémantickou "perestrojku" - totiž obrácení slova mír z hlavy opět na nohy - čímsi zaplatit: téměř všichni mladí předáci Nezávislého mírového sdružení si museli pár měsíců za to odsedět. Mělo to ale smysl: jedno důležité slovo bylo zachráněno před svým totálním znehodnocením. A to není, jak se tu pořád pokouším vysvětlit, zdaleka jen pouhá záchrana slova. Je to záchrana čehosi daleko důležitějšího.

Všechny důležité děje reálného světa - krásné i obłudné - mají totiž vždycky svou předeihu ve sféře slov.

Jak jsem už řekl, mým dnešním úmyslem není předávat vám zkušenost člověka, který poznal, že slovo stále ještě něco váží, když se za ně musí platit i vězením. Mým úmyslem bylo vyzpovídat se z jiné zkušenosti, kterou jsme v tomto kousku světa s vážou slov učinili a která - jak jsem pevně přesvědčen - má univerzální platnost: totiž ze zkušenosti, že se vždycky vyplatí být ke slovům podezřívavý a dávat si na ně pozor a že žádná opatrnost tu nemůže být zbytečně velká.

Podezřívavostí ke slovům se dá rozhodně zkazit víc než přemrštěnou důvěrou v ně.

Ostatně není přesně to - podezřívavost ke slovům a jejich usvědčování z hrůzy, která v nich může nenápadně dřímát - nejvlastnějším posláním intelektuála? Vzpomínám si, že André Glucksmann, můj milý předřečník, mluvil kdysi v Praze o tom, že intelektuál má být jako Kasandra, protože jeho úkolem je dobře slyšet slova mocných, hlídat je, varovat před nimi a věštít, co by mohla zlého znamenat či přinést.

Váimněme si jedné věci: po staletí jsme měli - vy a my - to jest Němci a Češi - rozmanité potíže se svým soužitím ve střední Evropě. Za vás mluvit nemohu, ale myslím, že za nás mohu odpovědně říct, že pradávne a po staletí nejrůzněji přiživované národnostní animozity, předsudky a vášně v posledních desetiletích z nás, Čechů, vyprchaly. A není vůbec náhoda, že se to stalo v době, kdy jsme byli postiženi totalitním režimem. Ten v nás totiž vypěstoval tak hlubokou nedůvěru ke všem generalizacím, ideologickým floskulím, frázím, heslům, myšlenkovým stereotypům a podbíživým apelům na ty či ony vrstvy našich emocí, od nejnižších až po nejvyšší, že jsme dnes většinou už imunní k jakékoli hypnotizující návnadě, byť měla i tak sugestivní podobu, jakou jí tradičně dává apel nacionální či nacionalistický. Dusící příkrov tisíců prázdných slov, pod nímž musíme tak dlouho žít, v nás vyvinul tak silnou nedůvěru ke světu

šalivých slov, že jsme dnes schopni lépe než dříve vidět lidský svět takový, jaký opravdu je: totiž jako složitě společenství tisíců a miliónů neopakovatelně jedinečných lidských bytostí, které mají vedle stovek krásných vlastností i stovky vad a špatných sklonů, které však nikdy nelze prostě sežehlit žehličkou dutých frází a devalvovaných slov do jedné homogenní masy - jako například třídy, národa nebo politické síly - a jako takové je en bloc chválit nebo odsuzovat, milovat nebo nenávidět, hanobit nebo oslavovat.

To je jen malý příklad, k čemu je nedůvěřivost ke slovům dobrá. Příklad zvolený s ohledem na příležitost, při níž je užít, totiž pro chvíli, kdy má Čech tu čest promlouvat k publiku převážně německému.

Na počátku všeho je slovo.

Je to zázrak, kterému vděčíme za to, že jsme lidmi.

Ale je to zároveň nástraha, zkouška, lest a test.

Větší možná, než se může zdát vám, kteří žijete v podmínkách velké svobody slova, tedy v poměrech, kde na slovech zdánlivě tolik nezáleží.

Záleží na nich.

Záleží na nich všude.

Totéž slovo může být jednou pokorné a podruhé pyšné. A nesmírně snadno a velmi nenápadně se může slovo pokorné proměnit ve slovo pyšné, zatímco jen velmi těžce a velmi dlouze se mění slovo pyšné ve slovo pokorné. Pokusil jsem se to ukázat na osudech slova mír v mé zemi.

Tento svět a především Evropa se v závěru druhého tisíciletí po Kristu ocitá na zvláštní křižovatce: dlouho nebylo tolik důvodů k naději, že všechno dobře dopadne, a nikdy nebylo zároveň tolik důvodů k obavě, že kdyby dopadlo všechno špatně, byla by to katastrofa definitivní.

Není těžké doložit, že všechny hlavní hrozby, jimiž musí dnešní svět čelit, od atomové války přes katastrofu ekologickou až po katastrofu sociálně civilizační (tím myslím

prohlubující se propast mezi bohatými a chudými jednotlivci i národy), mají kdosi ve svých útrobach skrytu jednu společnou příčinu: nenápadnou proměnu slova původně pokorného ve slovo pyšné.

Pyšně si člověk začal myslet, že jako vrchol a pán tvorstva rozumí kompletně přírodě a může si s ní dělat, co chce.

Pyšně si začal myslet, že jako majitel rozumu je schopen kompletně pochopit své vlastní dějiny a naplánovat pak všem šťastný život, a že mu to dává dokonce právo každého, komu se jeho plán nezamlouvá, smést z cesty v zájmu údajně lepší budoucnosti všech, k níž našel ten jediný a pravý klíč.

Pyšně si začal o sobě myslet, že když umí rozbít atomové jádro, je už tak dokonalý, že mu nehrozí nebezpečí atomového zbrojního soupeření, natož atomové války.

Ve všech těchto případech se osudově zmylil. To je zlé. Ale ve všech těchto případech začíná už svůj omyl chápat. A to je dobré.

Tím vším poučení, měli bychom všichni a společně bojovat proti pyšným slovům a vnímavě pátrat po kukaččích vejcích pýchy ve slovech zdánlivě pokorných.

To není, jak zřejmo, úkol zdaleka jen lingvistický. Jako výzva k odpovědnosti za slovo a ke slovu je to úkol bytostně mravní.

Jako takový není ovšem zakotven před horizontem naší dohlédnutelného světa, ale až někde tam, kde přebývá ono Slovo, jež bylo na počátku všeho a jež není slovem člověka.

Nebudu vysvětlovat, proč tomu tak je. Daleko lépe totiž, než bych to byl schopen učinit já, to učinil už váš velký předek Immanuel Kant.

Děkuji vám za pozornost.

Hrádeček, 25.7.1989

(Napsáno u příležitosti udělení Ceny míru německých knihkupců 1989)